

„IGAZ VÓT ÁM!” - EGY VÁLLUSI SUMMÁSASSZONY MESEVILÁGA

kiállításvezető a Balatoni Múzeum
időszaki kiállításához

I. FÜZET

KIK A SUMMÁSOK?

A 18-19. századtól egyre több olyan nagybirtokon folyt mezőgazdasági termelés, ahol még nem volt gépesített eszközállomány. Ezért különösen a nyári munkacsúcsok idején nagy szükség volt a kézi munkaerőre. A dunántúli summások azért indultak útnak betakarító munkát végezni, mert a nagybirtokok miatt nem juthattak a megélhetéshez elegendő földterülethez.

Zala megyében ebben az időszakban 45 % körüli volt a nagybirtokok aránya. A legtöbb parasztcsalád ettől függetlenül sem engedhette meg magának a földvásárlást. A kereslet és kínálat egymásra talált és kialakult az évszázadokon át tartó summás vándormunka rendszere. A munkavállalás egyik jellemzője, hogy a summások nem állandó alkalmazottjai voltak egy-egy majorságnak, hanem kizárólag a munkacsúcsok idejére szegődtek el.

Vállus lakói egészen 1945-ig ilyen életformát folytattak, mert áprilistól novemberig otthonuktól távol dolgoztak, a telet pedig a faluban töltötték. A summásmunka ideje alatt sok más vidékről érkező summással is megismerkedtek, ezért kultúrájuk árnyaltabb, gazdagabb volt más parasztfalvakénál. A távoli környezetben hallott dalokat, táncokat és történeteket magukkal vitték a falujukba és továbbörökítették őket.

A summások nem egyedül, hanem bandákban szegődtek el a birtokosokhoz. Minden tavasszal a summásgazda toborozta őket aszerint, hogy melyik gazdaságba keresnek munkaerőt. A falu népe ilyenkor összegyűlt, és aki vállalkozott a feladatra, a summásgazda segítségével még aznap leszerződött a számára legelőnyösebb ajánlatra. A summásbandák jellemzően életerős fiatal felnőttekből álltak, de akinek már volt családja, gyakran a feleségét és gyerekeit is magával vitte.

Az alábbi mai élethelyzetek miben hasonlítanak egy summáséra?

„2015-ben kezdtem kamionozni. Először csak így belföldön, aztán mentem ki mindenfelé Európába. Veszélyes anyaggal. Három fiam van otthon, eleinte váltóban voltam úgy, hogy három-négy napra mentem el, de most akár egy hónapra is akárhova Európában. Ilyenkor az autóban alszom vagy kapok motelszobát. Ezt a cég fizeti nyilván. Enni nem. Azt megveszem magamnak, de nem főzök. Amikor hazaérek, akkor utána, pihenek majdnem ugyanannyit, mint amennyit megyek.” (S. Csaba 43 éves)

„Érettségi után egy-két évig kerestem a helyem, aztán úgy voltam vele, hogy kimegyek. 2013-ban. Egy közvetítő cégen keresztül. Rengeteg pénzt eltettek. Azt ígérték, majd kiközvetítenek a melóba. Nem lett belőle semmi. Ott álltam egyedül Londonban és akkor elkezdtem munkát keresni. Egy kínai étterem vett fel mosogatónak. Na ott kellett dolgozni. Hajnalban keltem, éjjel értem haza, azt sem tudtam milyen nap van, de megbecsültem magam és a főnöknek ez tetszett, meg enni legalább kaptam. A nyelvet is meg kellett tanulnom, amúgy ilyen munkásszálló félemben laktam. Egy év múlva mentem haza először látogatóba, de akkor már a chef keze alá dolgoztam. Mostanában azért fél évente járok és nem akarok Londonban maradni. Ott ismerem meg a barátnőmet, aki szintén magyar, most albérletben vagyunk és össze akarunk házasodni. Csak pénz kell, hogy elkezdjük az életet.” (L. Gergely 30 éves)

„Évente csak nyárra megyek ki, vagyis hát úgy áprilistól októberig. Franciaországba Nantesba. Hajókat építünk. Van szállásom, de a kaját azt nekem kell venni, amúgy nem foglalkozik velem senki, hogy mit csinálok amikor nem dolgozunk. Onnan nem jövök haza látogatóba csak, amikor végzek, akkor már végleg hazajövök. Ezt csinálom harmadik éve. Van egy telkem és építkezni szeretnék, azért kell ilyen jól fizető munka. Egyedül járok, de ha valakit érdekelne, akkor az is jöhetne velem.” (K. Péter 27 éves)

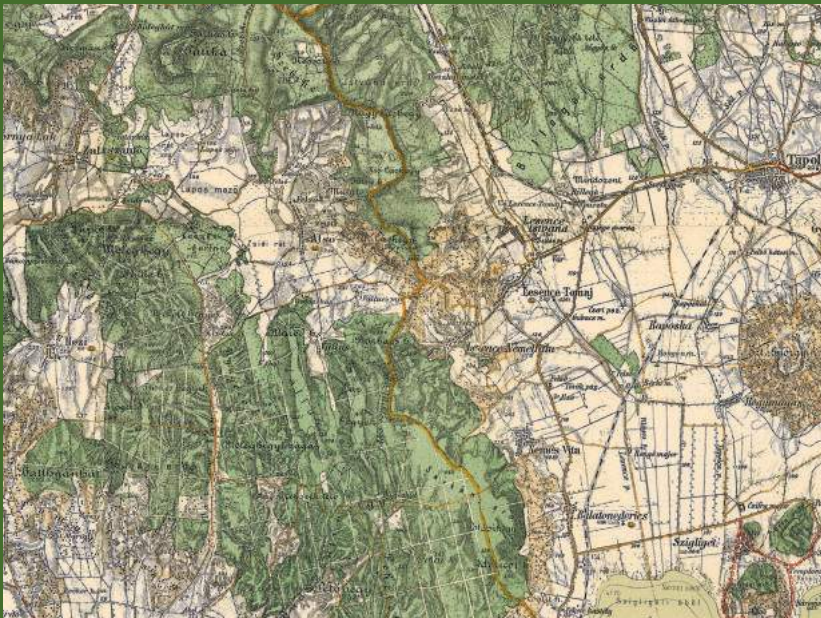
Kulcsszavak:

távolság, ellátás, távol töltött idő, családi háttér, életkor

ÚTON...

Gyakran több napos, hosszú út vezetett otthonról a munkavégzés helyszínére. Eleinte az összekészített holmikat szekérre rakták és azzal utaztak keresztül a vidéken. Később a közlekedési hálózat fejlődésével a szekerek helyett vonattal is megtették az utat. A zalai summások Somogy-, Baranya-, Fejér és Veszprém megyei uradalmakba szegődtek el.

Figyeljük meg a térkép domborzati viszonyait. A hegyvidékek és a vízgyűjtőterületekből kialakuló termőterületek más és más ökológiai feltételeket biztosítottak az ott gazdálkodó emberek számára. Az erdős hegyvidékeken eleve kevesebb volt a művelhető föld, mint a sík területeken.

A SUMMÁSOK JUSSA

A szerződés szerint a summások munkájukért nem csak pénzért kaptak cserébe. A munkaidő alatt az ellátás (kommenció) és a betakarított terményből meghatározott rész, egy „summában” volt a fizetség. Ezáltal különböző terményekhez jutottak attól függően, hogy milyen növényeket takarítottak be. A kifizetés a **termény** esetében a munka elvégzése után történt, a **pénzt** havonta kapták, a **kommenciót** pedig naponta, az ételmezési szükségletnek megfelelően.

A SUMMÁSMUNKA ÉRTÉKE

Egy summás fizetsége a **nemétől**, az **életkorától** és a **fizikumától** is függött. Ennek megállapításához ismerni kellett a leendő dolgozó nemét, alkatát, életkorát és munkabírását. Mindenkinek részt kellett venni az összes munkafolyamatban, ezért annak a munkája ért a legtöbbet, aki mindenhol helyt tudott állni. A legjobb munkások az első kaszás aratók voltak, mögöttük haladtak a marokszedő asszonyok. Hiába volt valaki jó betakarítómunkás, a cséplésnél és kazalhordásnál is bizonyítani kellett ahhoz, hogy a summásbanda élére kerüljön. Ezért hiába volt valaki jó marokszedő asszony, kisebb esélye volt egészrészes munkássá válni, mivel a cséplés és kazalrakás megterhelő fizikai munka volt.

A SUMMÁSMUNKA ÉRTÉKE (1920-1945):

Egészkezesek, egészrészesek (15-30 évesek) esetében

Az egészséges felnőtt férfi:

- 15 pengő konvenció nélkül
- 6-10 pengő konvencióval

Félkezesek, félrészesek esetében

Az egészséges felnőtt asszony :

- 12 pengő konvenció nélkül
- 4-8 pengő konvencióval

Az aratórész egységesen 10-es vagy 12-ed volt.

A kisgyermek csak részt kapott a konvencióból.

EGY EGÉSZRÉSZES SUMMÁS HAVI KOMMENCIÓJA

Hármas konvenció (1920-as évektől)

- 120-150 kg búza
- 25-30 kg liszt
- 10-15 kg burgonya

Summások

(BM Fotótár: 30621)

ÚTRA KÉSZEN

A távol töltött idő 6 hónapot jelentett április végétől november elejéig. Ezért otthon időben elkezdték a felkészülést a hosszú távollétre, ekkor summásládákba pakolták a szükséges holmikat.

RUHÁZAT ÉS TISZTÁLKODÁS

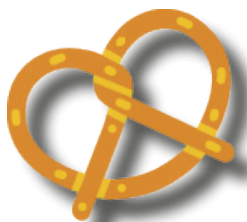
Ahogy a viseletkultúra általában, úgy a summások ruházata is változott az évszázad során. Az egyszerű szabású háziszőtt anyagokat felváltotta a bolti textília. A kiállításban a hagyományos viseletekből az asszonyok kékfestő szoknyáját és a vászon alszoknyákat, valamint a kötényeket mutatjuk be. Minden ruhakészlet tartalmazott egy ünneplőt is a multságok és ünnepek idejére.

A tisztálkodás és a ruhák tisztításának, foltozásának napja a vasárnap volt.

ÉTEL-ITAL

Az egyik legfontosabb tényező a kemény mezőgazdasági munka során az ételmezés volt. A summásokat felfogadó gazdaságok ellátást biztosítottak a dolgozóik számára. A főzéshez szükséges alapanyagokat (a konvenciót) minden summásbanda egyben kapta meg, a szakácsnő osztotta be és az elkészített ételt a mezőn közös edényből fogyasztották. A déli táplálék általában egyszerű levesből és húsból vagy főzelékből állt.

HITÉLET

Vállus népe a katolikus egyházhoz tartozott. Számukra a vasárnapi mise és az egyházi ünnepek rendje az életritmus részét képezte. A munkaalkalmakor mégsem járhattak templomba. Időnként érkezett hozzájuk pap, aki misét celebrált. Hitéletükben fontos időszak volt a nagyböjtöt és a húshagyó kedd, ezeket mindig megtartották.

SZABADIDŐ

Munka után és vasárnap, a mosás és tisztálkodás után pihentek néhány órában. A munkanapokat elválasztó estéken inkább csak énekszóval vagy történetekkel szórakoztatták egymást, míg a pihenőnapokon jött el az ideje a zenés táncos együttlétnek és a dalolásnak.

**Summások Kéttornyúlakon
Aratóünnep**

(BM Fotótár: 16233)

Summások vasárnap

(BM Fotótár: 19646)

Summás lányok vasárnap

(BM Fotótár: 19650)

Holnap el kell indulnod egy helyre, ahol nincs elektromosság.
Fél évet fogsz itt tölteni.

Te mit vinnél magaddal?

Sorolj fel három dolgot, ami a leginkább hiányozna.

Amit magammal vinnék:

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Ami hiányozna:

.....

.....

.....

.....

.....

.....

A SUMMÁSSÁG A NÉPRAJZTUDOMÁNYBAN

A parasztság élethelyzete és a társadalomban betöltött szerepe régóta foglalkoztatta a tudósokat. Az egyik első 18. századi elemzés Tessedik Sámuel 1784-ben kiadott írása, ami európai összefüggésrendszerbe ágyazva mutatja be a magyar parasztság társadalomban elfoglalt helyét. A réteg kialakulásának történelmi okait, gazdasági szerepét és az életviszonyai között tapasztalható ellentmondást kortársa, Berzeviczy Gergely is hangsúlyozta. Munkáikban a parasztságra úgy tekintettek, mint az osztálytársadalmat meghatározó és az ország gazdaságát aktívan formáló csoportra. Álláspontjuk szerint életmódjuk és életlehetőségeik éppen ezért nem mellékesek sem a korszak vezető rétege sem az utókor számára.

Amíg a 18. században elsősorban, mint adófizető és termelő-erő jelennek meg a munkákban, a 19. századtól egyre több olyan eredmény születik, ami a társadalmi réteg életviszonyait szemmagasságból ismerteti. Eleinte a társadalmi réteg állapotának dokumentálása volt a cél, ezért a 19. században jellemzően az agrárválság társadalmi hatásait elemezték. Később az etnográfiaán belül a társadalomnéprajz vált azzá a területté, ami a paraszttársadalom jellegzetes vonásaival foglalkozik társadalompolitikai, szociológiai vagy gazdasági szempontból.

A 20. század elején a társadalomnéprajzi érdeklődés legkifinomultabb módszerekkel a faluszociológia területén jelent meg. A vidéki Magyarország életviszonyait megismerni és feltárni igyekvő munkák jellemzően a kérdőíves felmérés és terepmunka módszerét alkalmazták. Egy-egy település társadalmi viszonyait

és a különböző rétegek életfeltételeit tárgyaló eredmények egy fajta átmenetet képeznek a falutörténetek és társadalomnéprajzi leírások között. Legismertebb szerzők egyikei Erdei Ferenc és Szabó Zoltán, akik szociográfiáikban a terepmunkák során tett megfigyeléseket, beszélgetéseket, kérdőíves felméréseket is közölnek. A szövegekre jellemző az olvasmányos stílus és a részletgazdag leírás, akárcsak a népi írók, mint például Darvas József, Illyés Gyula és Feja Géza esetében.

Mi a különbség a **falutörténeti munka** és a **társadalomnéprajzi vizsgálat** között?

	Falutörténeti munka	Társadalomnéprajzi vizsgálat
A kutató	Történész	Etnográfus
A módszerek és források	Archívumi adatok és írott források	Terepmunka, interjúk
A témák	A település történeti kialakulása	A társadalmi jelenségek és problémák
Az eredmény	Település monográfia	Szociográfia vagy társadalomnéprajzi írásmű
A közönség	A tudományos közeg és a helyi társadalom	A tudományos közeg és a szélesebb közönség

A társadalomnéprajz önálló tudománnyá az etnográfián belül a 20. század második felében szerveződött. Előtte a települések helyzetét és a falusi társadalom életkörülményeit feltáró vizsgálatok csak egy-egy jelenetét mutatták be a társadalmi élet szövetének. A kutatók egyelőre még kevés figyelmet szenteltek olyan résztémáknak, mint például egyes társadalmi csoportok, a különböző munkaformák vagy a jogszokásrend elemzése. Ezek a részterületek pedig elősegítették a társadalom rendszerének specifikus elemzését.

A társadalomnéprajz kutatási témáit Szendrey Ákos jelölte ki, aki 1936-38-as publikációiban összegezte azokat a területeket, amivel az foglalkozik. Ilyen témák a népi erkölcs, jogszokások, a nemzettség tudat és szervezeti formák, a népi társadalom tagozódása, érintkezési módjai, társas összejövetelek és különböző munkaszervezeti formák. Nem sokkal később 1937-től Ortutay Gyula falukutatásokon alapuló felvetései is érvényesültek. A két etnográfus nyomain születtek az első kifejezetten társadalomnéprajzi érdeklődésű, de településspecifikus munkák és eredmények.

Ezzel párhuzamosan kezdte el foglalkoztatni a summásság problémája a gazdaságkutatókat, akik különösen az agrárválság óta kísérték figyelemmel a társadalmi csoport életét. Az említett szociográfusok megfigyelései közt rendre előkerült a summások méltatlan élethelyzete, ám a leíró jellegű munkák még csupán arra hívták fel a figyelmet, hogy létezik egy „már nem paraszt”, de „még nem is munkás” társadalmi csoport, akiken a földosztás segíthet. A földkérdést, mint gazdaságpolitikai problémát is magával hozó jelenséget elsősorban Észak-Magyarországon vizsgálták, ami a legnagyobb summás kibocsájtó térségnek bizonyult a 20. század első felében. Ennek nyomán Györffy István,

Herkely Károly, Dala Tibor, Erdélyi József, Szabó Zoltán és Sándor István neveire utal a szerző is a vállusi kutatás bevezetőjében. Zala megye, mint a harmadik legnagyobb summásokat kibocsájtó település esetében Boross Marietta, Takács Lajos és Sárközi Zoltán fogalmazott meg kutatási eredményeket.

Ahogy az évtizedek teltek, a summás életforma viszont hasonlóan más mezőgazdasági létformákhoz átalakult. A korábbi társadalmi rendszerek és munkaszervezeti formák egyre kevésbé voltak elérhetők a kutatók számára. Ezért is tekinthető kurióznak dr. Petánovics Katalin témaválasztása, aki az 1970-es években egy már eltűnőben lévő társadalmi és foglalkozás csoportként kezdte vizsgálni a summásság életmódját és azt az okot, amiért Vállus lakossága ezt az életformát folytatta. Előtte olyan szakemberek jártak, mint Vajkai Aurél, aki a Balaton-felvidék és a Bakony egy jellegzetes kishemesi faluját mutatta be, illetve Szántó Imre, aki Alsópáhok jobbágyfalu településmonográfiáját írta meg. Hozzájuk képest Vállus, a zsellér–summás település olyan társadalomnéprajzi példa, ami Zala megye társadalmáról árnyalja az addig kialakult képet.

AZ ETNOGRÁFUS ÉS A SUMMÁSASSZONY

Petánovics Katalin 1939. október 13-án született a göcseji Zágorhidán. Nován járt általános iskolába, majd tanulmányait a zalaegerszegi Zrínyi Gimnáziumban folytatta. 1958-ban érettségizett, utána kezdte meg tanulmányait a Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, ahol néprajzozmuzeológus diplomát szerzett. Az egyetemmel való kötelék nem szakadt meg, 1976-ban summa cum laude doktorált ugyanitt etnográfusként.

Néprajzusként 1964. május 1-jétől lett a Balatoni Múzeum muzeológusa, ahol 1997. évi nyugdíjazásáig, majd 2002-ig nyugállományú muzeológusként bontakoztatta ki munkásságát. A múzeumban a néprajzi anyag mellet a helytörténeti gyűjteményt is gondozta. Kutatási területei az agrártörténet, a népi vallásosság és társadalomnéprajz volt. Gazdag publikációs jegyzéke és kiállításai tanúskodnak megkerülhetetlen szakmai eredményeiről.

A gyűjtőtevékenységének leggyümölcsözőbb terepe a Keszthelyi-fennsík délkeleti részén fekvő apró település: Vállus. Dr. Petánovics Katalin etnográfusként 1970-ben járt először a faluban. Kötetében így emlékezik a terepmunkákra:

„Úgy megszerettem ezt a környezetet s az ott élőket, hogy négy éven át, amikor csak tehettem mindig velük voltam: elkísértem őket a mezőre, az erdőre, részt vettem a társasmunkákon, megismertem az összes dűlőt, s a hozzájuk fűződő történeteiket is. És természetesen megismertem az embereket örömeikkel,

bánataikkal, múltjukkal és jelenükkel. Nem tartottak idegennek, megtiszteltek bizalmukkal és szeretetükkel. Szerettem volna mindent tudni róluk, mert az életük teljességét akartam megragadni.”¹

A terepmunkák során nem csak a falu lakóinak története és társadalmi helyzete, hanem szellemi néphagyománya is érdekelte. Különösen egy summás mesemondó asszony személyisége keltette fel az érdeklődését **Benke Jenőné Teri néni** képében. Az ő szellemi hagyatékát is tartalmazó gyűjtéséből 1991-ben önálló kötet is született, ami *Az elfeledett örökség - Vállus summásfalú népköltészete* címmel jelent meg az MTA Néprajzi Kutatócsoport gondozásában.

A Balatoni Múzeumban 2022. június 29. és 2024. január 31. között látható „Igaz vót ám!”- *Egy vállusi summásasszony mesevilága* című időszakos kiállítást a néprajzkutató Petánovics Kati néni és a mesemondó Benke Jenőné Teri néni értékteremtő kapcsolata inspirálta. Termékeny találkozásaiuk emlékére ajánljuk a tárlatot és mindenkinek, aki értéket lát a mesék gazdag hagyományvilágában.

¹ (Petánovics 1991: 9.)

... Most pedig képzeletben keljünk útra a vállusi
summásasszonnyal a mesék birodalmába.

Vedd elő a következő füzeteket!

IRODALOMJEGYZÉK

Dr. Petánovics Katalin 1987
Vállus. Egy summásfalú néprajza.
Budapest: Akadémiai Kiadó

Dr. Petánovics Katalin 1991
Az elfeledett örökség - Vállus summásfalú népköltészete.
Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport

A kiadvány megjelenését támogatta:

Nemzeti Kulturális Alap

Magyar GÉNIUSZ

A kiállítást rendezte és a kiállításvezetőt írta:

Molnár Csenge

Fényképezte:

Novák Csaba

Kiadványterv:

Bicsérdiné Bujtor Katalin és Burucs Szabolcs

ISBN: 978-615-81367-1-6

Felelős kiadó: Németh Péter igazgató

Ziegler Nyomda

Keszthely, 2022